

Iýmit siňdiriş synalaryna üç jübüt tüýkülik mäzi bolanagyz boşlugy, damak, gyzylödek, aşgazan, onikibarmak içege, inçe, ýogyn we göni içegeler, artbujak deşigi degişlidirler. Iýmitiň bedende özleşdirilmegine ýene-de bagyr we aşgazanastymáz hem gatnaşýarlar.

Agyz boşlugy. Iýmit ilki bilen agyz boşlugyna düşýär. Ol ýerde ýokarky we aşaky äňlerde ýerleşen dişleriň kömegi bilen çeynelýär. Dişler äňleriň çukurjyklarynda ýerleşýärler. Täze doglan çagalaryň dişleri bolmaýar. Takmynan, ösüşiniň 6-njy aýynda süýt dişleri çykyp başlaýar. 10-12 ýaşlarynda olar düşýärler we mydamalyk dişler bilen çalyşýarlar. Dişleriň ahyrky jübüti - akyl dişleri, adatça, 20-22 ýaşlarynda peýda bolýar. Her dişiň agyz boşlugyna çykyp duran bölegi - diş gaby, kentlewüğe çümüp duran boýunjygy we äň süňküniň çuň öýjüginde ýerleşen köki bardyr. Dişiň köp bölegini dentin (dişiň dykyz süňk maddasy) madda düzýär. Diş gaby dişi sürtülmekeňden we has owunjak zyýanly bedenjikleriň zaýalamagyndan gorap saklaýan gaty syrça bilen örtülendir. Dişiň içinde boşluk bolýar. Bu boşlugy ýumşak birleşdiriji dokuma doldurýar we ondagan damarlary we nerw öýjükleriniň şahalanan uçlary ýerleşýärler. Uly adamlarda 32 sany diş bolýar. Ýerine ýetirýän işine baglylykda, olaryň gurluşlary we görnüşleri birmeňzeş dälidirler. Olaryň ýasy, бүдүр-сүдүр çейнеýji üsti we birnäçe ösüntgili kökleri bolýar. Azy dişleriniň kömegi bilen iýmit bölklenýär, owardylýar we çeynelýär. Dişler bilen oňat ownadylan iýmit ýeňil özleşdirilýär. Şonuň üçin hem iýmit iýlende, ony oňat çейnemek zerurdyr. Dişleri düşen ýa-da dişleri agyryly adamlaryň iýmit siňdirijiligi bozulýar, sebäbi aşgazana ýeterlik derejede çейnelmedik we soňky himiki işlenilmäge taýýarlanylmandyk iýmit düşýär. Bu bolsa, köplenç, aşgazanyň we içegäniň kesellemegine eltýär. Şoňa görä-de dişleriň saglygyny gorap saklamaklyk örän möhümdir. Şu maksat bilen dişleri zygiderli arassalap durmaklyk zerurdyr.

Gaty zatlary dişler bilen döwmek we gemirmek maslahat berilmeýär. Gyzgyn we sowuk naharlary hem yzly-yzyna iýmek dişlere we kentlewüğe uly zyýan ýetirýär. Olar dişsyrçasynda jaýrygyň emele gelmegine eltýär. Şeýle jaýryklar arkaly diş boşlugyna has ownuk bedenjikleriň düşmegi mümkin. Zyýan çeken diş keselleýär we kem-kemden zaýa bolýar. Dişleri zaýalanmakdan gorap saklamak üçin agyz boşlugynda, aýratyn hem, dişleriň arasynda iýmit galyndylarynyň ýygnalmagyna ýol berilmeli däl, çünki şol galyndylar has ownuk bedenjikleriň köpelmekleri üçin amatly şertleri döredýär. Şonuň üçin hem nahar iýlenden soň agzyňy ykjam çaykamaklyk zerurdyr. Mundan başga-da dişleriň daşynda emele gelýän we dürli has ownuk bedenjikleri saklaýan sarymtyl ýokundylary hem aýyrmalydyr. Munuň üçin, her gün ýatmazdanöň we irden dişleri arassalaýjy serişdeler bilen arassalamak gerek. Sag dişler iýmitleniş synalarynyň kadaly işlemekleriniň möhüm şertidir. Şeýle hem olar adam ýüzüniň bezegidir. Çilim çekilende bölünip çykýan nikotin maddasy hem dişlere örän zyýanlydyr. Şonuň üçin çilim çekmekden saklanmak gerek. Dişlere ujypsyzja şikes ýetse-de, derrew diş lukmanyna ýüz tutmaly. Şikes ýeten diş bedene ýokançkeselleri döredijileriň düşmeklerine hem sebäp bolup biler. Dişleriň zaýalanmagy we olaryň dökülmegi adamyň saglygyna örän uly täsir edýär. Bedende madda çalşygyny ýaramazlaşdyrýar, adamyň ýüz keşbiniň görkünü bozýar.

Dil. Dil hem iýmitleniş hadysasyna gatnaşýar. Iýmit çeynelende olar diliň we duluk myssalarynyň kömegi bilen agyz boşlugynda eýläk-beýläk süýşürilýär. Dil hereket edýän myssa synasydyr. Onda reseptorlaryň birnäçesi ýerleşýär. Şolaryň kömegi bilen biz iýmitiň tagamyny duýýarys. Mundan başga-da haýwanlardan tapawutlylykda, adam üçin diliň aýratyn ähmiýeti bardyr, ol dodaklar we äňler bilenbirlikde aýdyň gepleýşi emele getirmäge mümkinçilik berýär.

Tüýkülik mázleri. Agyz boşlugynda iýmit agzyň nemli bardasynda ýerleşen köp sanly owunjak mázleriň we üç jübüt iri tüýkülik mázleriniň – gulakýany, eňegasty, dilasty mázleriň bölüp çykarýan suwuklyklary bilen öllenilýär. Gulakýany mázler bu mázleriň iň ulusydyr. Olaryň akarlary dulugyň nemli bardasynda açylýarlar we has suwuk tüýkülik bölüp çykarýarlar. Eňegasty we dilasty mázleriň diliň aşagyna açylýan umumy akarlary bar. Tüýküligiň bölünip çykarylyşy elmydama bolup durýar, iýmit gyjyndyryjylarynyň täsiri bilen bolsa ol has güýçlenýär.

Gyzylödek. Gyzylödek uzynlygy 25 *sm* töweregi bolan myssadan gurlan iýmit geçelgesidir. Ol damagyň göni dowamydyr. Gyzylödek ilki döş boşlugynda, dem alyş traheýanyň yzyndan uzalyp gidýär, soňra diafragmanyň içindengeçip, garyn boşlugyna barýar we ol ýerde aşgazan bilen birleşýär.

Aşgazan. Aşgazanda agyz boşlugynda ownap başlan ýokumly maddalaryň bölünmegi dowam edýär. Aşgazanyň içine nemli barda örtügi dokuma düşelendir, onda köp sanly ownuk mäjzagazlar bolýar. Şol mäjzagazlar aşgazan şiresini çykarýarlar. Bişirilýän iýmit birnäçe sagatlap şiräniň täsirine sezewar bolýar. Soňra iýmit aşgazandan az-azdan garyn boşlugynda köp halkany emele getirýän inçe içegä geçýär.

Onikibarmak içege. Aşgazandan iýmit inçe içegäniň birinji halkasyna – onikibarmak içegä barýar. Bu at onuň uzynlygynyň barmagyň ininden, takmynan, 12 esse uly bolany üçin dakylpdyr. Oniki barmak içegä iki sany uly mäj aşgazan asty we bagryň mäjiniň akymy goşulýar. Olardan birinjisi aşgazan asty şiresini, ikinjisi bolsa öt çykarýar. Onikibarmak içegede aşgazan asty şiresiniň we ödüň täsirleri netijesinde ýokumly maddalaryň dargamagynyň örän möhüm hadysalary bolýar.

Inçe içege. Iýmit siňdiriji ulgamynyň uzyn bölegi inçe içegedir. Inçe içegäniň nemli bardasynda köp sanly kiçijik mäjzagazlar bolýar. Olar içege şiresini bölüp çykarýarlar. Inçe içegede ýokumly maddalaryň dargamagy tamamlanýar we şol dargan önümler gana sorulýar. Iýmitiň sorulman galan galyndysy inçe içegeden ýogyn içegä düşýär.

Ýogyn içege. Ýogyn içegede bedenden çykarylmalý iýmit galyndysy toplanýar. Ol iýmit galyndylar 12 sagadyň dowamynda ýogyn içegeden geçýär. Inçe içegäniň ýogyn içegä geçýän ýerinde halta şekilli köriçege ýerleşen. Köriçegeden aşaklygyna gurçuk şekilli ösüntgi – appendiks gidýär. Ot iýýän haýwanlarda appendiks uzyn we uly bolýar. Ol kynlyk bilen siňýän ösümlükden önýän iýmiti dargatmakda möhüm orun oýnaýar. Adamyň

Iýmit siňdiriş synalary. Olaryň gurluşlary we ýerine ýetirýän işleri

appendiksine kesel dörediji mikroblaryň ýa-da siňmedik iýmitiň düşmegi appendisit keselini döredýär. Appendisitiň beterlemegi käwagt adama ölüm howpuny salýar. Şonda kesellini operasiýa edýärler - onuň appendiksini kesip aýyrýarlar. Köplenç, kesilip aýrylan appendiksde ülje, alma we kähalatlarda garaly şänigi, günebakar çigidiniň gabygyny tapýarlar. Şonuň üçin iýmit bilen birlikde iýilýän gaty zatlar ýuwdulmaz ýaly, seresap bolmaly. Ýogyn içege göni içege bilen gutarýar. Göni içege arkaly siňmän galan iýmit galyndysy bedenden artbujak deşigi arkaly daşa çykýar.

Çeşme: Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan taýýarlanan, 8-nji synlar üçin “Biologiýa” dersi boýunça okuw kitaby

Paýlaşyň: